

art >

CULTUURLINT
Amersfoort
www.cultuurlintamersfoort.nl

Museum Flehite Amersfoort
Sam Drukker

Een dunne huid

13 11 2011 tm 22 01 2012
KUNSTENAAR VAN HET JAAR 2011

11 10 11 - 15 01 12

één plus één plus één
Wim Biewenga, Carel Blotkamp, Tilman

1872 Mondriaanhuys
www.mondriaanhuys.nl

Modellen van de wereld door 40 kunstenaars
MARKLIN WORLD
IIIIII

t&m 8 januari 2012
K&E Kunsthal in Amersfoort
www.kunsthalkade.nl
www.marklinworld.nl

ARMANDO BIENNALE VENEZIA 1984
ARMANDO BIENNALE REVISITED 2011

31-05 T/M
27-11
Armando Museum Bureau
Rietveldpaviljoen De Zonnehof
Zonnehof 8, 3811 ND Amersfoort
din t/m vrij 11-17u, zat/zon 12-17u
www.armandomuseum.nl
foto's: Jan Versnel/MAI

Zwerfdrift, sensatie van stuurloosheid

Het labyrint is de plek bij uitstek om te dwalen. Het Centre Pompidou in Metz laat dat zien op een expositie vol duizelingwekkende diagrammen, modellen en spiralen.

Janneke Wesseling

Kunnen we leven zonder horizon? In de vertelling 'Au pays de la magie' (1968) speculeert Henri Michaux, schrijver en beeldend kunstenaar, over wat er gebeurt wanneer de horizon verdwijnt. In het land van de magie wonen tovenaars die in staat zijn om de horizon weg te halen, terwijl al het andere zichtbaar blijft. Nieuwsgierig naar deze ervaring gaat de verteller naar het strand om de tovenaars te ontmoeten die de horizon rondom hem weg zal nemen. Michaux: „Of het nu magnetisme was, suggestie of een andere oorzaak, het plotselinge wegnemen van de horizon (ik was bij de zee, waar ik een moment tevoren nog genoot van haar immense uitgestrektheid en van die van het strand) bracht een zo grote angst bij mij teweeg dat ik geen stap meer durfde te verzetten.” Het was een „ondraaglijke sensatie” die hij daarna nooit meer durfde op te roepen.

Als begrenzing van het blikveld maakt de horizon het ons mogelijk om ons te oriënteren en om de dingen een plaats te geven. We zien een horizon omdat we rechtop staan en recht voor ons uitkijken. De horizon is altijd op ooghoogte en is verbonden met ons lichaam. Toen de tovenaars de horizon weggehaald had, stond de verteller niet langer met beide benen op de aarde en onder de hemel. Hij was iedere oriëntatie kwijt en niet meer verankerd in de zintuiglijk waarneembare wereld. Het verhaal vertelt ons niet wat de schrijver heeft gezien toen de horizon weg was. Misschien een onbegrensde leegte, of een enorme draaikolk, of een ondoordringbaar plat vlak. Of misschien was hij niet langer in staat om nog iets te zien of te herkennen en was zijn angst letterlijk „onbeschrijfelijk”.

De reeks tekeningen die Michaux maakte vanaf het einde van de jaren vijftig van de vorige eeuw geven een beeld van wat hij onderging. Enkele jaren voordat hij aan deze tekeningen begon was Michaux bij wijze van experiment begonnen met het nemen van het hallucinerende middel mescaline. Hij wilde, zoals hij schreef, „het bewustzijn van te leven en het verstrijken van de tijd tekenen”. Mescaline verandert de gewaarwording van de tijd en brengt de beïnvloede persoon in een toestand van een versnelling van ervaringen die voor het denken en voor de hand nauwelijks bij te houden is. De tekeningen tonen gelijkmatige patronen van minuscule lijntjes die doen denken aan een onontcijferbaar schrift. Op een obsessieve manier betekende Michaux het blad papier, razendsnel, soms met een vertraging maar dan weer het tempo oppakkend. Alsof hij het leven zelf probeerde te grijpen.

Zonder begin en einde
Een van deze schitterende tekeningen is te zien op de tentoonstelling *Dwaal. Labyrintische variaties* in het vorig jaar geopende Centre

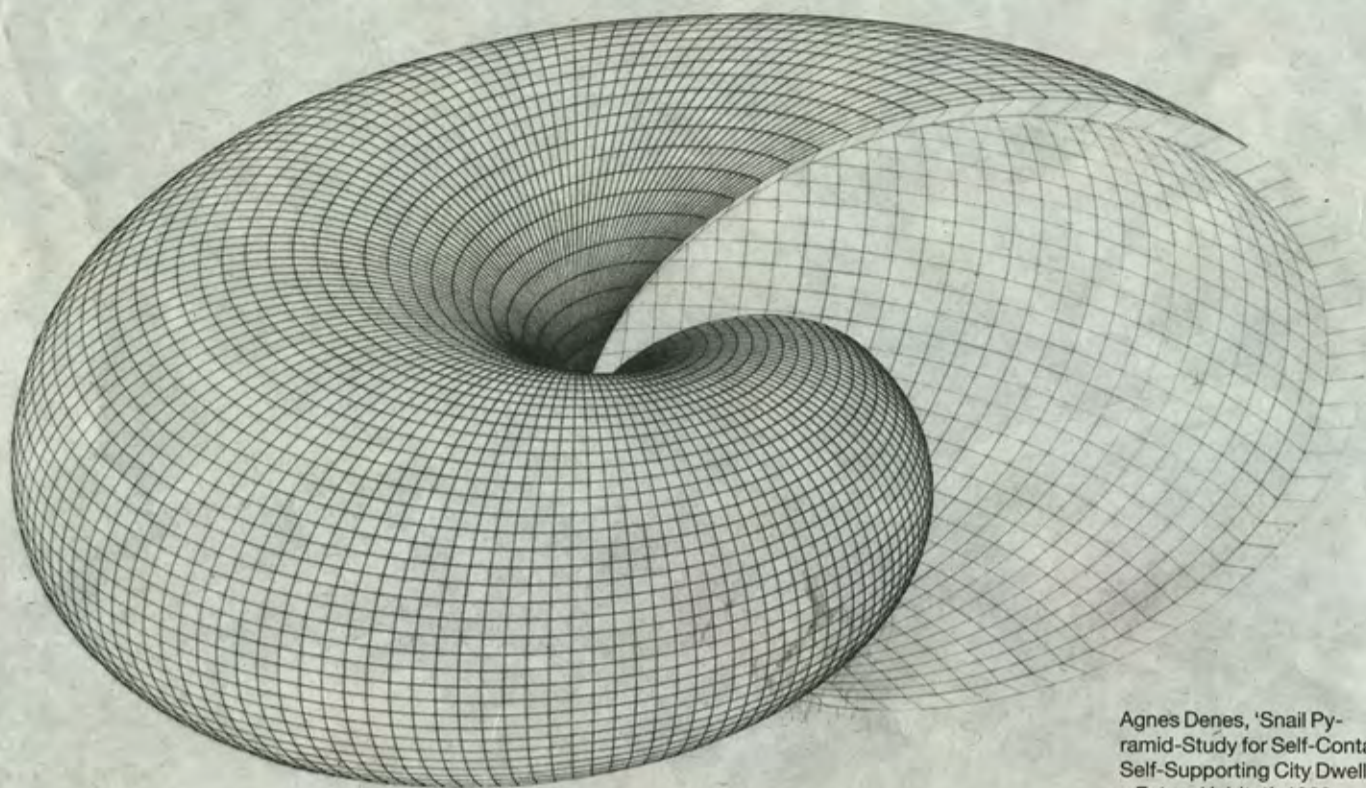
Matt Mullican, 'Two into One becomes Three', 2011 Foto's Centre Pompidou Metz

H.J.A. HOFLAND

Heldere taal

Het zal begin jaren zestig geweest zijn dat ik in het archief van een omroep een filmpje zag waarop minister-president Hendrik Colijn de grote vaderlandse held Jan Pieterszoon Coen herdacht. Het was in een kerk in Hoorn, waar Coen in 1587 is geboren. Hij is een grondlegger van ons koloniale rijk, heeft de Britten uit de Molukken verjaagd, de bevolking van de Banda-eilanden praktisch uitgeroeid en was er voorstander van dat de bevolking van de archipel langzamerhand zou verhollandsen, of hollandiseren, zouden we nu misschien zeggen. Colijn had als militair in Indië gediend en was er bestuursambtenaar geworden. Tussen Coen en Colijn bestond een historische band. Met diepe verbazing heb ik naar dit filmpje gekeken en vooral geluisterd. Onze antirevolutionaire staatsman had een zware stem, sprak langzaam, was zich diep van het historisch ogenblik bewust, had zijn woordkeus en intonatie aangepast, en zo werd dit een redevoering van ronkende volzinnen in foutloos Nederlands. Een stem uit de kerker van een ver verleden. Niet te geloven. In de jaren zestig was onze moedertaal al snel aan het veranderen, informeler geworden, met nieuwe uitdrukkingen die intussen ook al tientallen jaren geleden reddeloos verouderd zijn, weet je wel. Maar dat een minister-president, toen nauwelijks dertig jaar geleden, zich op zo'n manier kon uitdrukken, en dat dit normaal werd gevonden, dat was voor mij een ervaring van taalkundige archeologie. Intussen is er een conflict ontstaan over de historische verdiensten van Coen. We erkennen dat er onder zijn bewind flink vermoord is. Zijn standbeeld hoeft niet weg, maar de tekst op de sokkel moet worden aangepast. De taal blijft veranderen, en steeds sneller. Niets aan te doen. Ik denk dat de verandering van het onderwijs op de lagere school en de explosieve groei van de digitale communicatie samen de belangrijkste oorzaak zijn. De oude deftigheid en datgene wat vroeger Algemeen Beschaafd Nederlands werd genoemd, verdwijnen. Van Dale, het groot woordenboek der Nederlandse taal, is allang niet meer de bron waaruit de modernste mens zijn absolute taalkundige wijsheid put. We werken op onze laptop en bij twijfel raadplegen we de spellingcorrector. Ik ken iemand die zich als een geletterd mens beschouwt en denkt dat het oude woordenboek De Dikke van Daele heet. In deze krant van 7 november staan twee bijdragen over de taal. Veel lezers beklagen zich over de grote hoeveelheid taalfouten. Ewoud Sanders is het er niet mee eens. Af en toe kunnen er een paar doorheen glippen, maar „ach, zolang een artikel inhoudelijk voldoende niveau heeft, kan ik me er niet echt druk om maken”. Ewoud, zo begint het, zo raak je op het hellend vlak. Ja, de taal verandert, onophoudelijk. Als premier Rutte nu een toespraak zou houden zoals Colijn dat bijna driekwart eeuw geleden heeft gedaan, waren zijn dagen als staatsman waarschijnlijk geteld. Maar taal is ook de uitdrukking van het denken, en „wie zich niet helder uitdrukt, heeft niet helder gedacht”, zei Johan Andreas Dèr Mouw. Wie is dat nou weer!

Agnes Denes, 'Snail Pyramid Study for Self-Contained, Self-Supporting City Dwelling, a Future Habitat', 1988

Pompidou in Metz. De minutieuze krabbels in Oost-Indische inkt, bewegelijk en gelijkmatig, vormen een dicht raster van 33 bij 25 centimeter, bestaand uit zich herhalende ritmen. De tekening doet denken aan detailopnames van een landschap dat van bovenaf wordt gezien, van stromend water, of een zandverstuiving, of een kale vlakte bezaaid met kiezelstenen. Of het is juist een kosmisch visioen van wervelende sterrenstelsels. Zonder horizon, zonder richting, zonder begin en einde.

De sensatie van verlies van richting en stuurloosheid komt overal op de tentoonstelling terug. Soms met een effect van vertigo, zoals bij de tekeningen van de Hongaars-Amerikaanse kunstenaar Agnes Denes (1931). Zij maakt precieze diagrammen die zij beschouwt als utopische modellen voor gebouwen of zelfs voor hele steden. Zoals de duizelingwekkende *Snail Pyramid Study for Self-Contained, Self-Supporting City Dwelling - A Future Habitat* (1988), een grote tekening van ongeveer één bij anderhalve meter, in inkt op transparant plastic. Een perspectiefisch raster is als een driedimensionale nautiluschelp gekromd en naar binnen gedraaid, het zuigt de blik naar binnen.

De tentoonstelling in Metz gaat over verdwalen, over verlies en over zwerfdrift. Er worden talloze verbeeldingen van getoond uit de hedendaagse kunst en architectuur. Het tentoonstellingsparcours is zelf ook als labyrint opgezet, met donkere en lichte, grote en kleine ruimten en met doodlopende paden en spiegelgangen. Het gaat niet alleen over fysieke labyrinten maar vooral over het labyrint in mentale zin, als metafoor voor het denken, herinneren, voor dwalen in het hoofd. Het labyrint als initiatierite, van tot inzicht komen door jezelf te verliezen, het labyrint als reinigingsritueel. Het jonge kunstenaarscollectief Public Space with a Roof uit Amsterdam maakte het werk *The inverted city: looking through the cracks of a labyrinth*, dat zich door de hele tentoonstelling heen weeft en dat de verschillende ruimten en thema's met elkaar verbindt.

Voorspellende darmen

Van oudsher zijn er twee soorten labyrinten: met één weg, zonder keuze tussen splitsingen, en met vele splitsingen. Van het laatste is het door Daedalus ontworpen doolhof op Kreta, waar de Minotaurus gevangen werd gehouden, wel het beroemdste voorbeeld. Op de expositie zijn behalve kunstwerken, modellen, maquettes en plattegronden ook voorbeelden te zien van antieke labyrintische voorstellingen, in steen en op munten, en zelfs enkele Babylonische kleitabletten die een model zijn van labyrintische darmenstelsels en die gebruikt werden om gebeurtenissen te voorspellen.

Het labyrint kan alleen worden ervaren door je erin te begeven en het te doorlopen. Van Carl Andre, die ooit zei dat sculptuur voor hem „een weg” is waar je langs of overheen moet lopen en die in principe oneindig is, is een prachtig klein werk te zien dat hij in 1973 maakte als hommage aan zijn overleden vriend, kunstenaar Robert Smithson. Deze *Smithsonite Spiral*, een verwijzing naar Smithsons beroemde kunstwerk *Spiral Jetty*, bestaat uit 65 plaatjes zink, gelegd in een onregelmatige diameter van 75 centimeter. Van

de architect Erich Kiesler is een groot model van zijn levenswerk, het *Endless House*, te zien, een huis op palen dat bestaat uit ovals, curven en spiralen en aanengroeiende cellen.

Matt Mullican maakte voor de tentoonstelling een gigantisch en heel geslaagd werk dat bestaat uit zeventig tekeningen en teksten van in totaal ruim veertien bij elf meter. De tekeningen zijn gedaan in een frottage-techniek die doet denken aan negentiende-eeuwse druktechnieken. Het geheel is een soort persoonlijke encyclopedie van kennis, met kosmologieën en symbolen en afbeeldingen die de evolutie van de mens illustreren. Het werk heeft veel gemeen met een ganzenbordspel waar je aan mee moet doen zonder dat je weet waar je uit zal komen.

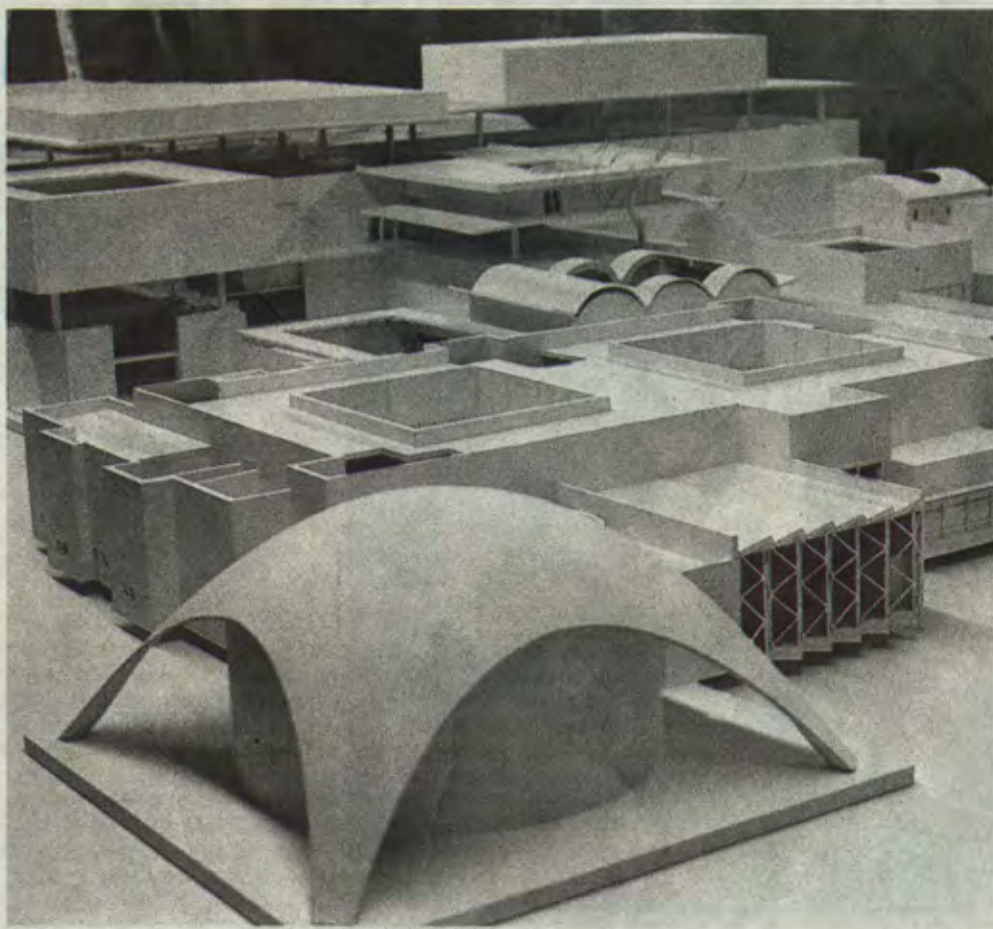
Alle labyrinten zijn zonder horizon, want ze staan geen overzicht, geen ordening van de dingen toe. Hét icoon van de tentoonstelling is *Network of Stoppages* van Marcel Duchamp (1914), dat bij de ingang hangt. Duchamp schilderde het 'netwerk van stremmingen' over een schilderij uit zijn kubistische periode heen, dat de ironische titel *Jonge Man en Jong Meisje in de Lente* had. Eerder al had hij boven

en onderaan het doek twee brede zwarte randen aangebracht. Het labyrint van onregelmatige, flauwe s-vormige witte en zwarte lijnen is gebaseerd op een fameus experiment waarbij Duchamp drie keer een touwtje van een meter lang vanaf een meter op de grond liet vallen. Zo ontstond een 'hasard-readymade' zoals hij het noemde, een readymade bepaald door het toeval. Het fantastische en complexe schilderij is het resultaat van een aantal volstrekt ongerijmde en toch op een bepaalde manier betekenisvolle handelingen, die de beschouwer uitnodigen om de verschillende aanwijzingen en routes te volgen, zonder dat die ergens naar toe leiden.

„Terra est daedalus”, schreef Hella Haasse in haar boek *De Tuinen van Bomarzo*. „Het leven op aarde is een onophoudelijk scheppen en geschapen worden, een taak voor de handen, een uitdaging aan het vernuft, maar beperkt binnen de grenzen van de sterfelijke natuur.”

'Erre. Variations Labyrinthiques'. T/m 5 maart in het Centre Pompidou, Parvis des Droits-de-l'Homme 1, Metz. Inl: www.centrepompidou-metz.fr.

Het labyrint kan alleen worden ervaren door je erin te begeven en het te doorlopen

Mike Kelley, 'Educational Complex', 1995